Долгов В.А. Константин Ивановăн истори тĕлĕшĕнчи шухăшĕсем пирки пĕр-ик сăмах / В.А. Долгов // Тăван Атăл. – 1960. – Кн. 3. – С. 84-92.

В. А. ДОЛГ[illegible]

КОНСТАНТИН ИВАНОВĂН ИСТОРИ ТĔЛĔШĔНЧИ ШУХĂШĔСЕМ ПИРКИ ПĔР-ИК СĂМАХ

(Вăл çуралнăранпа 70 çул çитнĕ тĕле)

Константин Васильевич Иванов чăвашсен революционченхи писателĕсем хушшинче уйрăмах паллă вырăн йышăнса тăрать. Халĕ ĕнтĕ çакăнпа пурте килĕшеççĕ: вăл — чаплă поэт-демократ, патриот, шухăшлавçă, художник.

К. В. Иванов пĕтĕмпе те çирĕм пилĕк çул çеç пурăннă. Çапах та вăл тăван халăхне ĕмĕр асăнмалăх паха произведенисем парса хăварнă, халăх ăс-тăнне чаплă шухăшсемпе пуянлатнă.

Чăваш халăхĕ хăйĕн юратнă поэчĕн пултарулăхне çултан-çул лайăххах, анлăрах пĕлсе пырать: ĕнерсем унăн поэмисемпе сăввисене, юмахĕсемпе куçарăвĕсене вуланипе тĕлĕнеттĕмĕр, паян вара вуласа çеç мар, вĕсен чаплă илемлĕхне, тарăн шухăшне, философине тĕпчесе пĕлсе, вĕсен хăватне курса, тĕлĕнетпĕр, кăмăлăмăрсене çĕклесе тивĕçлипех мухтанатпăр: Константин Иванов чăваш литературине ытти литературăсем хушшинче ырă сăмахпа асăнтармалăх çĕкленĕ, чăваш халăхĕн ăс-тан пултарулăхне кăтартса панă, тетпĕр.

К. В. Ивановăн истори тĕлĕшĕнчи шухăшĕсене, ăнланăвĕсене пăхса тухни усăсăр пулмĕ тесе, эпир аслă поэтăн хăшпĕр произведенийĕсене истори енчен тишкерсе тухас терĕмĕр.

* * *

1908 çулта К. В. Иванов вырăссен аслă поэчĕн М. Ю. Лермонтовăн «Иван ĕмпӳпе çамрăк сыхлавçă тата сатур Калашник хуçа çинчен хунă юрă» («Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова») ятлă поэмине чăвашла куçарса пĕтернĕ те çав çулхинех апрель уйăхĕнче М. Ю. Лермонтов юрри-сăввисен уйрăм кенекинче çапса кăларнă.

Кенекере *«Юрă умĕнчен каланă сăмах»* ятлă статья пур. Ана К. В. Иванов çырнă. Поэт çав «Юрра» куçармалла тытăниччен IV Иван Васильевич саманине тĕрĕшсе вĕренсе, опричина мĕне пĕлтернине, опричниксем камсем пулнине, камшан тăнине тĕпчесе пĕлнĕ. К. В. Иванов статьинче вăл хăй кама кăмăллани те, М. Ю. Лермонтов «Юррине» кăтартнă самана йĕтăвĕсене мĕнлерех ăнланни те уççăнах курăнать.

Асла вырăс халăхĕн хастар чĕреллĕ поэчĕ М. Ю. Лермонтовăн «Иван ĕмпӳне çамрăк сыхлавçă тата сатур Калашник хуçа çинчен хунă юрра» 1837 çулта, патша правительстви ирĕк шухăшсемшĕн Кавказа ссылкăна ярсан, малтанхи уйăхсенче çырнă. Çак çулхи [illegible] 27-мĕшĕнче, патша хĕтĕртсе янипе пĕр сĕтĕр[illegible] Дантес вырăссен аслă поэтне А. С. Пушкин[illegible] вилмеллех амантнă пулнă. Икĕ талăк хушши [illegible] выртнă хыççăн А. С. Пушкин — вырăс по[illegible] лĕ — вилсе кайнă. Поэта вĕлерни ун чух[illegible] пыракан çынсене пурне те хумхантарса янă. М[illegible] монтов, патша тарçи-тĕрçисене, сутăнчăк [illegible] ван çĕршыв тăшманĕсене питлесе, аслă [illegible] кĕрсе, «Поэт вилĕмĕ» ятлă сăвă çырнă. Ун[illegible] сийăри малта пыракан çынсен шухăш-кăм[illegible] панă. Вырăс çыннисем çав сăвва çыра-çыр[illegible] çырăвĕ вĕççĕн Петербургра çеç мар, пĕтĕм [illegible] сарна. Ăна вулана, пахмасăр каланă, сӳтсе [illegible] кин вилĕмĕ çинчен çырнă чаплă сăвă Росси[illegible] поэт килни çинчен пĕлтернĕ: аслă Пушкин [illegible] Лермонтов йышăннă.

Февралĕн 20-мĕшĕнче Лермонтова «Поэт [illegible] вăшăн арестлене те, пĕр эрне иртсен, Кавка[illegible] родски драгунски полка ăсатнă. Çакăнта ĕнтĕ [illegible] чаплă «Юррине» çырса пĕтернĕ.

М. Ю. Лермонтов çав пĕчĕк поэмăна хăйĕн [illegible] чунне, пăлханнă шухăш-кăмăлне лăплантар[illegible] не каласа парас, патша-ĕмпӳсен, тирансен [illegible] кăтартас ĕмĕтпе çырнă. Унта вăл вăйлă та [illegible] сен кăмăлĕсем, характерĕсемпе шухăшĕсем [illegible] нине, пĕр-пĕринпе çапăнса кĕрешнине кăт[illegible] Çакна кăтартса парас тесе, аслă поэт авалхи [illegible] ти пурнăçа илнĕ, çав ĕмĕрте вара вăйлă [illegible] тупнă.

«Иван ĕмпӳпе çамрăк сыхлавçă тата сатур [illegible] хуçа çинчен хунă юрара» эпир тăватă сăнар [illegible] Вĕсенчен пĕри — Иван Васильевич патша [illegible] чăннипех пулнă çын, вăл XVI ĕмĕрте Муска[illegible] ларнă; виççĕшĕ — Кирибеевич, Калашников, [illegible] Алена Дмитриевна историре пулман çынсем [illegible] ун пек çынсем пулма та пултарнă. Вĕсене по[illegible] лă таланчĕ чаплă санласа панă. Çавăнпа та [illegible] сăнар пире пулнă пекех туйăнаççĕ, вĕсем [illegible] сем пекех.

IV Иван Васильевич патшана илес пулсан, пуçламăш шкулта вĕреннĕ чухнех истори уч[illegible] тĕл пулнă. Вăл 1530 çулта çуралнă, Руç кн[illegible] патши пулна (1533—1584); аллă тăватă çу[illegible] 1584 çулта вилнĕ.

Васильевич патшана историксем тĕрлĕ вăхарактеристика панă. Вырăссен малтанхи ...пĕри Н. М. Карамзин унăн психологине ...йман, ăна вăл «ангел» (пирĕшти), «злодей» ...тем), тесе те каланă. В. О. Ключевский ...хаярлăхне ытларах палăртнă, унăн ĕçĕн ...сене ăнланайман.

...ровский çав патшан хаярлăхне ун чухнехи ...пе пуян боярсем хушшинчи кĕрешӳрен ...хнă.

...революциллĕ демокрачĕсем В. Г. Белинский. ...Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов ...ĕçне-хĕлне питĕ пысăка хурса хакла... Белинский ăна I Петр император умĕнхи ...ĕçсем тунă çын вырăнне хунă.

...Васильевич патшан Россия историйĕнчи ...рольне марксизм-ленинизм классикĕсем кăна ...Вĕсем Хĕвеланăç Европăра тата Росси...циллĕ государствăсем мĕнле пулса кайтухнă, Российăра çавăн пек государство ...çирĕпленнине, çав ĕçре Иван Грозный ...ышăннине кăтартса панă.

...Васильевич патша, халăх панă ятпа каласан, ...— паллă политик, дипломат, çар стратег, публицист, полемист пулнă. Унăн хаярлăхĕ ...ĕç-хĕлĕ халăх асне кĕрсе юлнă: хаяр патша ...юмах-халап янă, юрăсем юрланă.

...литературăра Иван Грозный сăнарне Лермонтов, А. К. Толстой, А. Н. Толстой, ...тата ыттисем те кăтартса панă.

* * *

...Иванова «Иван ёмпӳпе çамрăк сыхлавçă тата ...Калашник хуçа çинчен хунă юрра» куçарма тата ...калана сăмаха» çырма çăмăлах пулман. ...поэма, юмахсемпе сăвăсем çырнă чухне ăна ...тата политикăллă ăнланусене палăртакан сă...терминсем кирлех пулман е кирлĕ пулманпа ...М. Ю. Лермонтов «Юррине» куçарма та, ...умсăмах çырма та çавăн пек сăмахсемпе ...чылаях кирлĕ пулнă.

...терминсене мĕнле куçарнă-ха вăл? Мĕнле ...усă курнă-ха?

...Иванов истори ыйтăвĕсене мĕнле ăнланнине ...умĕн çав терминсем пирки пĕр-ик сăмах ...пулать. Çав икĕ произведенире акă мĕнле тер...пулаççĕ (вĕсене эпир вырăсла-чăвашла çыр...тăмăр).

...ство — патшалăх; государь, царь — патша, ...Русское государство — Вырăс патшалăхĕ; Рус... — Вырăс çĕрĕ.

...терминсем текстра ытти сăмахсемпе çакăн пек ...тăраççĕ: «Пĕр виççĕр аллă çул ĕлĕк Вырăс ...Иван Грозный патша тытса тăнă. Вăл хăй ...патшалăха нумай усă кӳнĕ: Хусана, Аçтăр...вăрçса илсе, хăй патшалăхне аслăлатса ...ытти енчен те вăл патшалăхне усă нумай ...(К. Иванов. Çырнисен пуххи. Чăвгиз, 1957, ...

...Иван Васильевич патшана халăх мĕншĕн «Грозный» ят панине К. В. Иванов çапла ăнлантарать: ...вăл халăх хушшинче хăйне асăнмалăх ят хă...та унăн ырă ĕçĕсемпе пĕрле хаяр ĕçсем ...пулнă, çавăнпа ăна Грозный (Хаяр) патша ...панă» (çавăнтах, 48 стр.).

...тата «государь» сăмахсене «Юрăра» хăш ...патша» тесе куçарнă, тепĕр çĕрте — «ёмпӳ» тенĕ. ...сăнлăхсенче курăнать:

...ты гой еси, царь Иван Васильевич!
...аслă патша, эй Иван ёмпӳ!

«Опричник» сăмаха (историлле термина) К. В. Иванов «чура», «сыхлавçă» тесе куçарать.

Про тебя нашу песню сложили мы,
Про твово любимого опричника...
Сан çинчен эпир юрă хутăмăр,
Ху юратнă чуру, сыхлавçу çинчен...

«Опричина» сăмаха вара питĕ тĕплĕ ăнлантарса панă: «...вăл (Грозный.— *В. Д.*) юрлăрах улпутсен ывăлĕсене суйласа илсе, вĕсене турă умĕнче тупа тутарса, хăйне сыхлама пĕр евĕрлĕ çар ушкăнĕ тунă. Вăл вĕсене хуласем, çĕрсем валеçсе панă. Мускаври хăш-хăш урамсене юри вĕсем валли уйăрса панă. Çав çар ушкăнне, вĕсене валеçсе панă хуласене, çĕрсене, пурне те пĕрле *опричина* тенĕ. Чăвашла вăл *уйрăм уйăрса хуни* тени пулать. Çав çар ушкăнне тепĕр тĕрлĕ *сыхлавçăсен ушкăнĕ* теме юрать, мĕншĕн тесен вĕсем пур çĕрте те патшана тăшман тапăнасран сыхласа çӳренĕ, вĕсем патшана сыхлакан çынсем пулнă» (çавăнтах, 50 стр.).

«Уйрăм уйăрса хуни» тенĕ сăмахсем вырăссен «выделенное особо», «особный двор» тенĕ самахĕсене пĕлтереççĕ. Çакă вăл «опиричина» (опричь — кроме, особо) тенине пĕлтерет (вырăссем опричниксене урăхла кромешниксем тенĕ). Вĕсем патшасăр пуçне (опричь, кроме царя) никама та пăхăнман, çавăнпа та вĕсене, хальхи чĕлхепе каласан, «никама пăхăнмансем» (тĕрĕсрех: пуçкасансем!) теме те пулать.

М. Ю. Лермонтов «Юрринче» тата çакăн пек историлле терминсем тĕл пулаççĕ (вĕсене К. В. Иванов çапла куçарнă): боярин — улпут; купец — хуçа; слуга — чура; верный слуга — тĕрĕс тарçă; раб — чура; стольники — кĕрекеçĕсем; противник — хирĕç çын; басурман— тăшман, басурманский сын — тăшман ачи-пăчи. «Палач» сăмаха куçарман. «Кремль» ятне «Кремĕл» тесе çырнă. «Любное место» тенине «вилĕм вырăнĕ» тесе куçарнă.

К. В. Иванов «Калашник хуçа çинчен хунă юрра» чăвашла куçарма Иван Грозный самани çинчен истори учебникĕсенче çырнине тĕплĕ вĕреннĕ. Вăл çав саманана лайăх пĕлнине Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче вĕреннĕ юлташсем те хăйсен асаилĕвĕсенче каласа параççĕ. Акă, сăмахран, Чĕмпĕрти Чăваш шкулĕнче вĕреннĕ Д. Кузьмина хăйĕн асаилĕвĕсенче К. В. Иванов шкулта вĕренекенсене пĕррехинче, театра каяс умĕн, Иван Грозный çинчен каласа панине асăнать. Театрсене, тет вăл, «пире Константин Васильевич илсе каятчĕ, учительницăсем те пĕрлех пыратчĕç. Театра Иван Грозный пурнăçне кăтартакан пьесăна курма каяс умĕн Константин Васильевич пире пьеса содержанине каласа пачĕ, Грозный вăхăтĕнчи самана çинчен астутарчĕ. Çавăн хыççăн эпир пьесăна питĕ лайăх ăнлантăмăр».

К. В. Иванов пур ĕçе те тăрăшса тунă, юратса ĕçленĕ. М. Ю. Лермонтов поэмине те вăл тĕплĕ куçарнă, ăна куçарма унăн тимлĕхĕ те, пĕлĕвĕ те çителĕклĕ пулнă.

* * *

Иван Грозный саманине, хаяр патшан пурнăçне, вăл мĕн пирки çав тери хаяр пулнине, унăн ĕçне-хĕлне К. В. Иванов мĕнле ăнланнă-ха? Мĕнле ăнлантарса панă?

К. В. Ивановăн сăмахĕсене — Иван Грозный (Хаяр) патша патшалăха нумай усă кӳнĕ, халăх хушшинче хăйне асăнмалăх ят хăварнă тенисене мĕнле ăнланмалла? Тата Иван Грозный патшан «ырă ĕçĕсемпе пĕрле хаяр ĕçĕсем те нумай пулнă» тенине мĕнле ăнлантарса памалла?

Патшан «ырă ĕçĕсем» тесе вăл Вырăс патшалăхĕн çĕрĕсене аслăлатнине, патшалăха тĕреклетнине, тăшмансене пĕтерсе пынине тата ыт. те калать. Çак ĕçсене пула вăл халăх хушшине ырă ят хăварнă. (Кун пирки эпир каярах хăшпĕр тĕслĕхсене илсе кăтартăпăр.)

К. В. Иванов унăн «хаяр ĕçĕсем» çинчен те чылаях çырать, патшан «хаяр ĕçĕсем» мĕнрен килнине кăтартса пама тăрăшать.

IV Иван Васильевич ашшĕнчен виçĕ çулта, амăшĕнчен сакăр çулта тăрса юлнă. Патша ытла çамрăкран патшалăха боярсем (К. В. Иванов терминĕпе каласан, улпутсем) тытса тăмалла пулнă. Анчах вĕсем хушшинче пĕртте килĕшӳ пулман. «Пурин те,— тет К. В. Иванов,— пĕр-пĕринчен аслăрах пуласси килнĕ, пĕри те пĕр-пĕрне пăхăнасшăн пулман. Весен хушшинче яланах вăрçу-тавлашу татăлман, пĕр-пĕрин çинчен элекленĕ, пĕр-пĕрне тĕрмене хуптарна, вĕлерттернĕ. Çав ĕçсем часчасах çамрăк патша умĕнчех пулнă» (çавăнтах, 48 стр.).

К. В. Иванов малалла боярсем çинчен: «Çамрăк ачана чипертерех пăхса ӳстерес вырăнне, вĕсем çамрăкранах унăн кăмăлне пăсса янă», тет. Кайран вăл вĕсене шанми, весенчен шикленекен пулна. «Юлашкинчен вал никама та шанми пулса çитнĕ, хăйне велересрен те пит хăра пуçланă» (çавăнтах, 50 стр.).

Иван Грозный пурнăçĕ чăнах та К. В. Иванов çырнă пекрех пулнă: улпут-боярсем ăна пĕр вăхăтрах патша тесе ачашласа мухтанă, ача тесе йĕкĕлтесе кӳрентерне. Усал сăмахсем, витлевсем çемçе кăмăллă ачан чунне ыраттарнă, чери тĕпне кĕрсе юлнă.

Патшалăхри хаяр класс кĕрешĕвĕ, çамрăк патша таврашĕнчи харкашусем, каварсем, элексем тата ыттисем патша кăмăлне, шухăшне çивĕчлетсе, хаярлатса янă. Çитенсе çитсен вал хăйен тăшманĕсене, патшалăх тăшманĕсене хирĕç ним шеллемесĕр кĕрешме тытăннă. Хăш чухне вăл хăйне хай те тытса чарайман, çиллине шăнарма вăй çитереймен,— çапла вара тем те тума пултарнă.

IV Иван Васильевич патша мĕн тери хаяр пулнине, унан çилли мĕн тери кара пулнине палăртас шутпа хăшпĕр историксем çакăн пек тĕслехсем илсе кăтартаççĕ(эпир вĕсене сăмах май аса илтĕмĕр).

1581 çулхине пĕрре Иван Васильевич хăйĕн Иван ятла ывăлĕн арăмĕ пурăнакан пӳлĕме пырса кĕнĕ. Хаяр старик хĕрарăм пӳлĕмне кенине кинĕ асăрхаман пулмалла: вăл, йывăр çын, аялти кĕпе вĕççĕн çеç ларнă пулнă. Ашшĕ вара, кинĕ ватта чысламасть тесе, вăрçма тытăннă, хĕртсе илнĕ. Шавланă çĕре ывăлĕ чупса çитнĕ те кӳреннĕ арăмĕ хутне кĕме тытăннă. Хаяр ашшĕ, çиллине шăнараймасăр, тăван ывăлне пуçран тимĕр туяпа çапса янă. Тимĕр туя вăйлă тивнĕ, Иванăн пуçне шăтарнă: вилĕм куçа курăнса килмест тенĕ пек, ывăлĕ, ашшĕ вырăнне патшана лармалласкер, нумаях пурăнайман-вилсе кайнă. (Çакна И. Е. Репин «Иван Грозный и сын его Иван» ятлă картинăра тĕлĕнмелле чаплă ӳкерсе кăтартнă.)

Кайран хаяр патша, ывăлĕшĕн хуйхăрса, кăшт çеç ухмаха тухман: каççерен çывăрнă çĕртен сике-сике тăнă, ĕсĕклесе макăрнă, патшаран тухса монастыре тарма та шутланă.

IV Иван Васильевич патшан кăмăлĕ сутăнчăк боярсемпе кĕрешсе хытнă, хаярланса кайнă. Шултра боярсем кивĕ йĕркесене ытларах юратнă, кивĕ йĕркесене тивтересшĕн пулман. В. И. Ленин каланă тăрăх, çав йĕркесем вăхăтĕнче государство (патшалăх) уйрăм çĕрсем çине, хăшпĕр вырăнта княжествăсем çине пайланса тăнă. Çав пайланса пĕтнĕ вырăнсенче уйрăм чикĕсем пулнă, боярсем хуçаланса пурăннă, вĕсем кашни уйрăм çар тытна, вăрçа хăйсен полкĕсемпе кайнă (*В. И. Ленин*, соч., I т., 138 стр.). Иван Грозный çав уйрăм княжествăсене пĕр çĕре пĕрлештерсе тата Мускава пăхăнтарса, Вырăс государствине туса тунă. Кам ăна хирĕç тăнă—вăл ырă курайман: кун пек чухне патшан хаярлăхĕ тем пек çекленсе кайна.

IV Иван Васильевич Новгород халăхне, вĕсем Польшăна сутăннă тесе, ултă эрне хушшинче хăйĕн опричникĕсемпе кайса, аркатса вĕлерсе пĕтернĕ.

К. В. Иванов статьинче IV Иван Васильевич вăрçăсем вăрçни çинчен каланине куртăмăр. Вăрçăсене вăл Вырăс патшалăхне пĕрлештерсе тĕреклетес, çулĕсем уçас тесе вăрçна. Çапла вăл 1552 çул... ханствине, 1556 çулта Астрахань ханствине В... дарствипе пĕрлештернĕ. Çакна май пĕтĕм ... аллине куçнă. Кайрантарахпа вăл Ногай орд... патшалăхне пăхăнтарнă, Крым тутарĕсене хир... тата ытти те. Вăрçă вăрçма стрелецсен (п... çарне йĕркеленĕ (1550 ç.), вĕсене вут тĕрт... пăшалсемпе авăрлантарнă (хĕçпăшаллантар...)

Сăмах май тата çакна каласа хăвармалла: ... чăвашсем, çавăн пекех тата Атăлăн сылтăм ... тутарсемпе марисем те, Вырăс государстви... ирĕкĕпе кĕнĕ. Çак вăхăтран чăвашсем хăйсен ... вырăс халăхĕн кун-çулĕпе çыхăнтарнă. Ку ... халăхĕшĕн истори тĕлĕшпе прогрессивлă ĕç ...

IV Иван Васильевич çакна лайăх ăнлан... государстви ĕлĕкхи пекех кивĕ йĕркепе сапал... сан, ăна тулашри тăшмансем, çичĕ ютран кил... тарма пултарнă. Хаяр патша шалти тăшма... решнĕ вăхăтрах тулашри тăшмансемпе те хы... нĕ, вăрçăсем вăрçнă. Иван Васильевич Росси... тинĕсне кăларасшăн, Европăпа çыхăнтарасш... çавăнпа вăл Ливоние хирĕç вăрçă пуçласа ... мĕншĕн I Петр ана çав тери хытă мухт... К. Маркс («Архив Маркса и Энгельса», 8 т. ...

IV Иван Васильевича государство ĕçĕсене ... циллĕ боярсем, хапсăнчăк та сутăнчăк этем... кансĕрленĕ. 1564 çулта, Ливоние хирĕç хĕрсе ... вăхăтра, çавăн пек боярсенчен пĕри — Андрей ... Тăван çĕршыва пăрахса, тăшман патне Польш...

Реакцилле боярсене, сутăнчăк мăн сухал... кĕрешме Иван Грозный 1565 çулта опричина ... тунă.

«Опричина» тени мĕне пĕлтернине ... К. В. Иванов çырнинче куртăмăр, вăл ăна, ... илсен, тĕрĕс ăнлантарса панă.

Иван Грозный, опричина тунă май, государ... пая уйăрнă: пĕр пайне земщина, тепĕр пайне ... тенĕ. Опричинăна çирĕме яхăн хула хăйĕн ... вулăсĕсемпе, çĕрĕпе, халăхĕпе кĕнĕ (кĕрти...) пуçне опричинăна Мускавăн пĕр пайне кĕрти... рăнсенче пурăннă пуян боярсене урăх вырăна ... янă. Иван Грозный хăйĕн тăшманĕсене хир... çук хаяр террор пуçласа янă. Унпа кăшт та ... лĕшмен шултра княççемпе боярсене хăйсене ... пĕтĕм йăхне, ачи-пăчипех вĕлерсе пĕтернĕ, вĕсе... са пурăнакансене те, вĕсен хресченĕсене те вĕл... тухнă, çурт-йĕрне, выльăх-чĕрлĕхне аркатса ... тарса янă.

Опричниксен йышĕ 6000 çынна çитнĕ. Вĕсем ... çӳренĕ. Йĕнерĕн пĕр енне йытă пуçĕ, тепĕр ... çакнă. Ку акă мĕне пĕлтернĕ: йытă пуçĕ оп... тĕрлĕ сутăнчăксене, каварçăсене, шпионсе... тăшманĕсене шăршласа, йĕрлесе тупасса пĕлт... пăр патшан çав мĕнпур тăшманĕсене — ун чу... каласан, крамольниксене — патшалăхран шăл... расса пĕлтернĕ. Опричник, пуçран тытăнса ура... хура тумтир тăхăннă, хура утпа çӳренĕ. Вĕсен ... сем пĕри — Малюта Скуратов, тепри — Васи... ной пулнă. Андрей Курбский князь, Мускав па... чен Ливоние тарса тăшман енне куçнăскер: Ив... пĕтĕм Вырăс çĕрĕнчен «тĕрлĕ усал ĕмĕтне ... ирсĕр этемсене пухнă» («собрал себе челове... ных и всякими злостьми исполненных»), тес...

Пирĕн поэт К. В. Иванов опричниксем çин... çырать: «Патша вĕсене ытла ирĕк янăран ... тума та хăраман: айăпсăр çыннах, хăйсен ... килмесен, вĕлернĕ; мулне туртса илесшĕнех, ... са, пуянтарах çынна тытса кайнă; хăш-хăш ... арăмне, çын хĕрне те пусмăрласа кайнă; ... пек ĕçсем те нумай тунă. Сыхлавçăсем ура... çӳренĕ чухне, çынсем урама тухма мар, чӳре...

...рнă, урамра пĕр чĕрчун та курăнман» ...Иванов. Çырнисен пуххи, 52 стр.).

...1572 çулта пĕтернĕ. Çакăн хыççăн «опри... ...асăнма та чарнă. Анчах вăл «двор» ятпа ...тăннă.

...тем пек хăрушă ĕçсем тунă пулин те, Вы... ...ствин тăшманĕсене хирĕç кĕрешес тĕлĕшпе ...ный патшана пĕтĕм государствăна тĕреклет...

...ристократиллĕ синсене хирĕç хаяр кĕрешнипе ...ичниксем ним айăпсăр çынсене те нумай ...терне Пĕтнисем хушшинче хресченсемпе хула ...ылай пулнă.

...ра, крепостник-улпутсем, тискер те юнлă ...усă курса, XVI ĕмĕрте государствăра хăй... ...тăрас йĕркене çирĕплетсе çитернĕ.

* * *

...поэмăри ытти сăнарсене илсе пăхар, вĕсем ...Иванов мĕн çырнине ăнланса илме тăрă...

...— опричник, ĕмпӳ сыхлавçи. Вырăссен ... В. Г. Белинский, Кирибеевич сăнарне ...н пек çырнă: «Мĕн тери вăйлă, мĕн тери ...ура. Унăн вĕçĕмсĕр туйăмĕ — вăй-хăват. ...ысăк та йывăр...» Кирибеевич «çур ĕçпе ...тупас тенине — тупмалла, тупаймасан — ...(*В. Г. Белинский,* (Собр. соч. в трёх томах, ...658—659 стр.).

...опричник Калашник хуçа арăмне курнă та ...нă. Вăл вырăс çыннисен авалхи йăлисене ...ть, вĕсен чысне пăхăнмасть, анчах çĕннине, ...пархатарлăраххине туянайман. «Хăватлă ...йĕркесĕр туйăмлă çыннăн çавăн пек аскăн... ...та тискер. Çапла пулин те, ун енче патша ...(В. Г. Белинский, çавăнтах, 659 стр.).

...шнĕ Алена Дмитриевна çинчен вăл, ăсне ...ана çакăн пек каласа парать:

...н ырă çĕрте, сарлака çĕрте,
...аса тупас çук ун пек хитрине;
...са утать шурă акăш пек,
...пе пăхать кăвакарчăн пек,
...хне калать шăпчăк юрри пек.
...хӳхĕм чĕрей хĕп-хĕрлех-ĕçке,
...рен хĕрелсе хĕвел тухнă пек;
...сем сап-сарах, ылтăн пек çутă,
...çиптунипе çипленĕ çивĕт
...уççи урлă явăнса выртать,
...ӳтлĕ кăкăрне чуптуса выртать.
...пуян хуçа çемйинче ӳснĕ,
...Мĕтри хĕрĕ, Алюна ятлă.
(*К. В. Иванов.* Çырнисен пуххи. 59 стр.)

...Алена Дмитриевнăн юратнă упăшки пур. ...опричник намăс кăтартни çинчен упăшкине ...каласа парать. Унăн тӳрĕ упăшки, Калаш... ...ав намăса тӳсеймесĕр, Кирибеевич оприч... ...шутласа, Мускав шывĕн пăрĕ çине чыш... ...тухать. М. Ю. Лермонтова Калашников ...вăйлă характерĕ тата та ытларах килĕшет. ...хуçан хăюлăхĕпе паттăрлăхне поэт чун... ...тать, çавăн пек çынсем вăл хăй пурăннă ...ишĕн кулянать. (Ку «Бородино» сăвă... ...курăнать.)

...шывĕ, сивĕ пăр. Акă унта сылтăм аллипе ...Кирибеевич йĕкĕт çӳрет; сулахай аллипе ...лартать те хăйпе кĕрешес текенсене кĕтме ...вçăрах çынсенчен кулса илет.

...тăк халăх пăлханса каять — Парамун ...Калашников хуçа тухать.

Тухать те пуççапать патшана малтан,
Кремĕлпе таса чиркӳсене унтан,
Пуççапать кайран пĕтĕм халăха.
Вут-кăвар пекех ялтăрать куçĕ,
Сыхлавçă çине тинкерсе пăхать,
Сыхлавçа хирĕç майланса тăрать,
Алсине тăхăнать çапăçма, вăрçма,
Вăйлă хулпуççине тӳрлетсе илет,
Кăп-кăтра сухалне шăлкалать анчах.

Калашников хуçа хăй камне пытармасть, «тăшман ачи-пăчине» хирĕç тухни çинчен каласа парать:

...Мăшкăла хăварман ют çын арăмне,
Вăр-хурах çын пек кĕретмен çĕрле,
Çутă кун çуттинчен пытанман эпĕ.
...Шӳт тума, култарма халь тухман эпĕ,
Тухрăм эпĕ паян, тăшман ачи-пăчи,
Хăрушă вăрçа, юлашки вăрçа!

Калашников вăйне пуçтарса хатĕрленет те курайман тăшмана пуçран çапса ярать, сулахай тăнлавне çĕмĕрсе хурать.

К. В. Иванов «Юрăри» икĕ сăнарăн — Кирибей сыхлавçăпа Калашник хуçан — характерне тĕрĕс ăнланнă, вĕсен натурине кăтартса панă.

«Камсене кăтартас çак сатурлăха?»— акă Кирибей сыхлавçăн чун чĕрине пăхăнман ĕмĕчĕ, ăс-пуçĕ чарайман пăлхавĕ!

К. В. Иванов çав сыхлавçăн «хăватлă натури» çинчен акă мĕн çырать: «Вăл сатур çын, унăн пурнăç(ĕ) — сатурлăх, унсăр пуçне вăл пурăнаймасть. Унăн чĕринче хуйхă пур: вăл Калашник хуçан çамрăк арăмне юратать. Çав хуйхăпа унăн чĕри çурăлать. Анчах çав чĕре аскăнса, пăсăлса пĕтнĕ, çав вут пек вĕри чĕре намăсне-мĕнне пĕлмест: мĕн тăвас килнĕ, мĕн ыйтнă, пурне те пар ăна» (çавăнтах, 52 стр.).

Чăваш поэчĕн сăмахĕсене вулатăн та тĕлĕнетĕн,— телĕннинчен ытларах савăнатăн: унăн шухăшĕсем аслă критикăн шухăшĕсемпе килĕшсе тăраççĕ! Пирĕн Иванов «Калашник хуçа çинчен хунă юрра» куçарнă чухне истори кĕнекисене кăна мар, В. Г. Белинский çырнă кĕнекесене те тупса вулана пулмалла!

К. В. Иванов Кирибеевич опричника питлесе çырать, Калашникова кăмăллать, ăна вăл йăваш, лăпкă, тӳрĕ çын, тет. Анчах вал, çав йăваш çын, арăмне ирсĕр этем мăшкăл тунине пĕлсен, çилли тăвăлса килнипе, курайманлăхĕ çĕкленсе кайнипе «кĕрлесе тăракан тинĕс пек» пулса тăнă.

Калашников хуçан сăнне, кăмăл-туйăмне К. В. Иванов тĕлĕнмелле çырса парать. Ун пек çырма, ун пек ӳкерме чăн-чăн поэт, чăн-чăн художник çеç пултарнă. Акă вăл Калашников хуçа — «кĕрлесе тăракан тинĕс»:

«Çил-тăвăл çук чух тинĕс лăпкă тăрать, унăн кĕленче пек кăкăрĕ хускалмасть те, çынсем пĕр хăрамасăр кимĕсемпе ишсе çӳреççĕ, çутă хĕвел те çӳлтен выляса пăхать. Анчах акă кутсар-пуçсар çил-тăвăл килсе тухать те тинĕс пĕтĕм кăкăрĕпе чĕтресе, çĕкленсе каять, шавласа, кĕрлесе ярать, тăвĕ-тăвĕпе хумсем шăваççĕ; кимĕ те, çын та шыва путать, хĕвел те хăраса тахçанах пĕлĕтсен айне тарса кĕнĕ. Калашник хуçа çавăн пек çын пулнă» (çавăнтах, 52—54 стр.).

Çак сăмахсенче, çак илемлĕ ӳкерчĕкре Калашников хуçан чун-хавалĕ мен тери вăйлă пăлханса кайнине тĕлĕнмелле ăста кăтартса панă. Çыннăн чĕре пăлхавне, юн вĕревне, туйăмне, психологине çавăн пек чаплă кăтартса памашкăн поэт-художник, тĕнче сассине, вĕçĕмсĕр музыкине илтме, кăмăлне туйма пултаракан музыкçă пулас пулать,— унсăр çав тери ăста çырма çук, талантăн çунатне карса яма, вĕçме çук!

К. В. Ивановăн хăватлă таланчĕ «Нарспи» поэмăра çеç мар, М. Ю. Лермонтов поэмине куçарнинче те

курӑнса тӑрать. Поэтӑн илемлӗх туйӑмӗ вӑйлӑ пулнӑ, унӑн тарӑн ӑс, кӑвар чӗре пулнӑ.

* * *

К. В. Иванов истори ыйтӑвӗсемпе Чӗмпӗрти чӑваш шкулӗнче паллашнӑ. Кунсӑр пуҫне, вӑл В. О. Ключевский историк кӗнекисене те вуланӑ пулмалла (Чӗмпӗрти чӑваш шкулӗнче вӗреннӗ хӑшпӗр юлташӗсем каланӑ тӑрӑх В. О. Ключевский историк И. Я. Яковлев хисеплекен историксенчен пӗри пулнӑ; унӑн кӗнекисем Иван Яковлевичӑн килти библиотекинче пулнӑ; вӑл, хӑй юратнӑ историкӗн кӗнекисене хӑшпӗр вӗренекенсене те вулама панӑ). К. В. Иванов статьинче Иван Грозный ҫинчен каланӑ шухӑшсем пурте тенӗ пекех Ключевскин «Курс русской истории» ятлӑ кӗнекин 2-мӗш пайӗнче (XXX лекци) тӗл пулаҫҫӗ (ку кӗнеке 1906 ҫулта пичетленсе тухнӑ). Унта Иван ашшӗ-амӑшӗнчен пӗчӗклех тӑлӑха юлни ҫинчен: «...на четвертом году лишился отца, а на восьмом потерял и мать», тенӗ; Иван хастар та ӑслӑ ача пулни ҫинчен, унӑн ӑсне пасса, хавшатса яни ҫинчен: «от природы он получил бойкий и гибкий ум...», «но обстоятельства... рано испортили этот ум, дали ему неестественное, болезненное развитие», тенӗ. Унта ҫапла каланисем те пур: «Он с детства видел себя среди чужих людей. В душе его рано и глубоко врезалось и всю жизнь сохранилось чувство сиротства, брошенности, одиночества... Иван рано усвоил себе привычку ходить оглядываясь и прислушиваясь. Это развило в нем подозрительность, которая с летами превратилась в глубокое недоверие к людям».

Анчах К. В. Иванов ку вырӑнсене куҫарса илмен, хӑйне кирлӗ пек ӑнланса, ӑса илсе ҫырнӑ. Вӑл малтанах, статья пуҫламӑшӗнчех, хӑй шухӑшне калаҫа парать: Иван Грозный патшан ырӑ ӗҫӗсене те, хаяр ӗҫӗсене те палӑртать. Ку тӗлӗшпе вӑл революционер-демократсен шухӑшӗсем майлӑрах шухӑш тытнӑ. В. О. Ключевский историке илес пулсан, вӑл Иван Грозный патшан юрӑхсӑр ӗҫӗсене, тискерлӗхне ытларах палӑртма тӑрӑшнӑ.

* * *

...К. В. Ивановӑн «Плансемпе ҫырма палӑртнисенче» Россия историйӗн ытти хӑшпӗр саманчӗсене асӑннисем те тӗл пулаҫҫӗ. Сӑмахран, вӑл XV ӗмӗрте Урал тӑрӑхӗнче пурӑннӑ казаксене темиҫе хут асӑнать (Ҫырнисен пуххи, 294, 295 стр.).

Пӑртта карчӑкӗ ҫинчен ҫырма палӑртнинче К. В. Иванов Емельян Пугачева асӑнать.

Унта писатель акӑ мӗн ҫырнӑ:

«1. Пелепей хули. (Ҫӗр вӑтӑр ҫул ӗлӗк).
2. Кашкӑр. Пурӑнӑҫ.
3. Пӑкача. Пуп.
4. Слак ҫинче. Вӑрӑм Ухтерень.
5. Вырӑссем. Ванюшке.
6. Ёпхӳре мӗн пулни, мӗн курни.
7. Килте. Пурӑнӑҫ.
8. Халь».

Ку плана писатель 1906 ҫулта ҫырнине асра тытса, ҫӗр вӑтӑр ҫул ӗлӗкрех иртнӗ саманана пӑхсан, эпир шӑпах пӑлханакан хресченсене патша йӗркине хирӗҫ, улпутсене хирӗҫ Емельян Пугачев ертсе пынӑ вӑхӑта (1773—75 ҫҫ.) куратпӑр.

Чӑваш халӑх поэчӗ Яков Ухсай К. В. Ивановӑн ҫав планне ҫакӑн пек ӑнлантарса парать: «Ҫӗр вӑтӑр ҫул ӗлӗк» тенинчен Ивановӑн пӗтӗм шухӑшӗ пуҫланса каять. 1775 ҫул Емельян Пугачев хӑйӗн хӑюллӑ ҫыннисемпе Пушкӑрт ҫӗрне пырса кӗнӗ, унта асап куракан пӗтӗм халӑха — вырӑссене, пушкӑртсене, тутарсене, чӑвашсене тата ытти сене те патшапа тӗрлӗ харампырсене хирӗҫ тӑратнӑ. Ҫав вӑхӑтра Пелепей хулинчи чӑвашсем хаяр кӗрешӗве тухнӑ. Константин Иванов аллинче архив материалӗсем те, Пелепейри ӗҫсем ҫинчен тӗп[illegible]са паракан кӗнекесем те пулман, вӑл ӑру[illegible] куҫса пыракан калавсене итленӗ, вӗсене ҫыр[illegible]

«Пӑкача. Пуп» тесе уйрӑмах ятарласа кӗнек[illegible] ҫырма шухӑшлани Константин Ивановӑн [illegible] пӗлме пире ҫӑраҫҫи парать. Чӑвашсем ҫӗнӗ [illegible] килнӗ чухне вӗсен сукмакӗсене йӗрлесе мисси[illegible] пупсем пынӑ, Христос тӗнӗпе пӗрле чӑтма ҫу[illegible] илсе ҫитернӗ, тӗне кӗменнисене темӗнле [illegible] хырҫӑ-марҫӑ тӳлеттернӗ. Сӑмахран, вӗсене [illegible] семпе пӗрле пӗр ҫӑлкуҫӗнчен шыв та ӑстарм[illegible] пейри чӑвашсем вӗчӗ тулса ҫитнипе йыв[illegible] ҫунтарса янӑ, пупсем ун вырӑнне кирпӗчрен [illegible] ларттарнӑ. Пӑлханакансем ӑна вут тӗртме пу[illegible] турӑшӗсене ҫырмана кайса вӑркӑтнӑ. Ҫак [illegible] кача саманинче пулса иртнӗ. Константин И[illegible] ҫулта ахаль мар ӗнтӗ Емельян Пугачева аса [illegible] хресченсем патшапа унӑн тӳри-шарине, пупсе[illegible] ҫӗклениине хавасланса мухтанӑ» (Яков *К. В. Иванов*. Чӑвашгосиздат. 1957 ҫ., 43 стр.).

К. В. Иванов, поэт-гражданин, Пугачев саман[illegible] произведени ҫырма ӗмӗтленни те унӑн истори[illegible]чи шухӑшӗсем, ӑнланӑвӗсем мӗнлерех пулни[illegible] таҫҫӗ. Анчах ӑна вӑл ҫырса хӑвараймӑн (ҫыр[illegible] та пирӗн вӑхӑта ҫитеймен). Ҫапах та пурни[illegible] паллӑ: поэт-демократ, халӑх юрӑҫи, халӑх [illegible]накан вӑхӑтсем ҫинчен ҫырма, халӑх чунне [illegible] ыйтусене хускатма тӑрӑшнӑ. Ку шухӑша [illegible] эпир поэтӑн *«Вӑранӑр, тапранӑр!»*, *«Халь[illegible]»* сӑввисене илме пултаратпӑр.

«Вӑранӑр, тапранӑр!» сӑвва К. В. Иванов юрри тӑрӑх ҫырма тытӑннӑ. Анчах тӑван чӑваш хресченӗсемпе тачӑ ҫыхӑнса тӑракан юрра «чӑвашлатнӑ»: чӑваш ӗҫҫыннисене вӑран[illegible]ранма чӗннӗ!

«Вӑранӑр, тапранӑр!» юрӑра хресченсене 1861 [illegible] февралӗн 19-мӗшӗнче крепӑсла пусмӑртан [illegible] ларни» ҫинчен каланӑ. Пирӗн хӑшпӗр ис[illegible] «Чӑвашсем хушшинче ҫӗр улпучӗсем сахал [illegible] пулманпа пӗрех» текелесе ҫав ыйтуран пӑр[illegible] пӑхаҫҫӗ. Анчах ҫакӑ паллӑ: чӑваш хресчен[illegible] вӑхӑтӗнче тем тӗрлӗ пусмӑр та тӳссе кур[illegible] пусмӑрлакансем шутӗнче ҫӗр улпучӗсем те [illegible]махран, 1858 ҫулта, хресченсене «ирӗке [illegible] пӗр 2—3 ҫул малтанрах, Шупашкар уездӗнче [illegible] Ҫӗрпӳ у.— 23 улпут, Етӗрне у.— 13 улпут, [illegible] 6 улпут пулнӑ. Вӗсем ҫакӑн чухлӗ ҫӗр тыт[illegible]кар уездӗнче — 8.429 дес., Ҫӗрпӳ у.— [illegible] Етӗрне у. — 3.519 дес., Чикме у. — 1.078 десятин[illegible]

Патша правительстви, Крым кампанийӗ[illegible] пулнӑ ӑнӑҫсӑрлӑхсем пирки вӑйсӑрланнӑ[illegible]скер, та ытларах хресченсен «пӑлхавӗсенчен» х[illegible]скер, 1861 ҫулта крепӑсла хресченсене «ир[illegible]ранҫи пулнӑ. Тӗрӗссипе каласан, улталанӑ, [illegible]ши лартнӑ: ҫӗрсӗр аптраса пурӑнакан хресч[illegible]пама мар, вӗсен пур-ҫук ҫӗрне те касса илнӗ [illegible]сен пӗтӗм ҫӗрӗнчен $^1/_2$—$^2/_5$ пайне касса илсе [illegible] ҫӗрӗсемпе пӗрлештернӗ). Ҫитменнине тата, [illegible] хӑйсене «ирӗке кӑларнӑшӑн» икӗ миллиарда [illegible] тӳлеттернӗ.

Улпутсем хресченсене намӑса пӗлмесӗр [illegible] ҫинчен вырӑс халӑхӗ юрӑ хывнӑ. «Ирӗке [illegible] пула ҫӗрсӗр тӑрса юлнӑ хресченсем вара [illegible] юрланӑ:

Отпустили крестьян на свободу
Девятнадцатого февраля.
Только землю не дали народу:
Вот вам милость дворян и царя.
Мужики без земли пропадают,
А дворяне и рады тому,
Что дешевле они нанимают
Мужиков на работу свою...

Иванов «Крестьянская песня» сăвва чăваш хресчевалли куçарнă:

Хура халăха ирĕке янă
Нарсăн вунтăххăрмĕш кунĕнче,
Анчах çĕр халăха пулаймарĕ,—
Ак сире улпутсен ырлăхĕ!

Вăранăр, тапранăр, чăваш
çыннисем!
Тапран эс вăрçма, выçă халăх!
Халăх хăй çиллине кăтарттăр!
Малалла, малалла, малалла!

Хресченсем çĕрсĕр пит аптăраççĕ,
Улпутсем уншăн питĕ хавас;
Пĕр çĕрсĕр хресченсене тытаççĕ
Пӳн хака хăй ĕçне ĕçлеме.

...тура тĕпчевçисем вĕренсе пĕлнĕ тăрăх, Иванов ку юрра вырăсларан 1906 çулхи октябрĕн 25-мĕшĕ хушшинче, Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнчи ...ем шкул инспекторне шкулти юрăхсăр йĕркесен хайсен протестне çырса пама хатĕрленнĕ куçарма тытăннă. Анчах темшĕн куçарса ... малтанхи строфана (сакăр йĕркене) çеç ... хушса юрламаллине (припевне) «Марсельезăран илнĕ («Марсельеза» юрра вырăс революцио... Л. Лавров XIX ĕмĕрĕн 70-мĕш çулĕсенче

Иванов «Хресченсен юррине» урăхлатса куçарни ... хресченсен курăнать. Юрра вăл çĕнĕ ят панă: ..., тапранăр!» Ку вăл — ахаль ят çеç мар, ... чĕнӳ. «Отпустили крестьян на свободу» «Хура халăха ирĕке янă» тесе куçарнă. Иванов кунта «хресченсен» тесе калас вырăнне «халăха» тенĕ. Паллах, «хура халăх» терминăн класс тĕлĕшпе илсе пăхсан, уçăмлă мар, анчах Иванов ăна хресченсене асра тытса çырнă: «хура ... хура çĕр сухаласа, тырă акса пурăна... урăхла каласан, ĕç хресченĕсене кĕртнĕ. Юр... йĕркисенче «хресченсем» тени икĕ хут та ... («Хресченсем çĕрсĕр пит аптăраççĕ»...) ..., подымайся, рабочий народ» тенине тăлмач ..., тапранăр, чăваш çыннисем!» тесе урăхлатнă; ... клич мести народной» тенине «Халăх хăй кăтарттăр!» тесе куçарнă (пирĕн шутпа, тĕрĕс куçарнă).

..., тапранăр!» юрă пирки çакăн пек пĕтĕçтерме пулать: вăл юрă 1905—1906 çулсенчи революцисемпе çыхăнса тăрать; поэтăн революциллĕ ... тери аталанса çитнине кăтартса парать. ... вăранма, революциллĕ ĕçе тапранма чĕнсе, ... халăхпе, кĕрешĕвĕпе чун-чĕререн хавасланнă.

* * *

... Ивановăн, поэт-демократăн, истори тĕлĕшĕнчи ... пăхса тухнă май унăн «Хальхи самана» ... пирки пĕр-ик сăмах каламасăр иртме çук. «... самана» — политикăлла сăвă. Унта поэт хăй ... самана çинчен çырма тăрăшнă, хăшпĕр çĕрте ... пирки те çырнă.

... айне: «1908-мĕш çулхи октябрĕн 28-мĕшне» ... кунĕ. Мĕне пĕлтерет-ха ку? Çак кун Чĕмпĕрти шкулĕ хĕрĕх çул тултарнă. Автор çав хĕрĕх çул хушшинчи ĕçне, Иван Яковлевич ... хакласа çырнă. Сăвăра чăваш халăхĕ ... кăтартса панă. Чăваш ачи çыру пĕлме шкула вĕренмешкĕн каясшăн. Ашшĕ, ... ырласа, ăна Чĕмпĕр хулине яма ĕмĕтленет. Нумай чăваш çыннин ĕмĕчĕ пурнăçа кĕнĕ: Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче темиçе çĕр чăваш ачи вĕренсе тухнă.

Ачине Чĕмпĕре вĕренмешкĕн яма ĕмĕт тытнă чăваш самана улшăнни çинчен каласа парать: «ĕмĕр иртнĕ ĕç çинче, ĕç иртсессĕн — ĕçкĕре». Анчах чăвашăн тĕрлĕ хуйхă та пайтах пулнă. Вĕсен ачи-пăчине тухатмăшсем, юмăçсем, асамçăсем пăснă; вăрă-хурахĕ, таркăнĕ тарăхтарнă; усал-тĕсел, чир-чĕр хупланă, хĕл-çăвĕпех хĕн курнă... Киремечĕ, турри, чӳкĕ, кĕлли ним те пулăшман. Чăвашсем хушшинче шкулсем уçăлнн, вĕсен ĕçĕ чăвашсене çутта кăларать. Поэт шухăшĕпе, çак ырă ĕçсене тăвакансенчен пĕри — И. Я. Яковлев (хушаматне асăнман, анчах ун çинчен çырни уççăнах курăнать):

Анчах ыр çын тупăнчĕ,
Самани те улшăнчĕ.
Урăх çулпа утрăмăр,
Урăх çĕре тухрăмăр.
Кунсăр пуçне чăвашсем
Мĕн пулĕччĕç халиччен?
Тутаралла тухĕччĕç,
Тутар тĕнне тытĕччĕç
Е вырăса ерĕччĕç,
Пĕрерĕнех пĕтĕччĕç.
Ырă чăваш тупăнчĕ,
Ырă ĕçе тытăнчĕ.
Чăн чăвашла сăмахпа
Хăй тăванне чăваша
Пырса çапрĕ чĕрине,
Пăлхатса ячĕ чĕрене:
Пăлхатнинчен питĕрех
Шухăш ӳкрĕ пуç çине.

(*К. В. Иванов*. Çырнисен пуххи, 264—266 стр.).

Çак йĕркесене вулатăн та çӳç-пуç вирелле тăрать: националистла сĕрĕм çук-и вĕсенче?... Мĕнле ăнланмалла, мĕнле ăнлантарса памалла вĕсене?— тетĕн.

«Хальхи самана» сăвва К. В. Иванов 1908 çулта çырнă. *Çак вăхăт реакци тапхăрĕ пулнă: патша йĕркин ирсĕр вайĕсем*, 1905—1907 çулсенчи революци вăхăтĕнче халăхран хăраса ӳкнĕскерсем, вăй илсе, революцие хирĕç тухнă, революцилле организацисене çĕмĕрме тытăннă, революционерсене тĕрмесене хупса лартнă, çака-çака велернĕ.

Çĕршыври йывăр кунсем интеллигенци хушшинче ӳкĕнчĕк шухăшсем çуратнă. Çавна пула хăшĕ-пĕрисем шанчăкĕсене çухатнă. Реакци вăхăтĕнчи хура кунсем çинчен К. В. Иванов «Хальхи самана» сăвăра «Хальхи кунсем капла-ха, çитес кунсем менле-ши?»— тесе çырнă. Çав кунсене палăртас тесе, вăл 1908—1909 çулсенче вырăссен паллă поэчĕн А. В. Кольцовăн «Русская песня» («Дуют ветры, ветры буйные») ятлă сăввине куçарнă:

Сивĕ çил вĕрет,
Хаяр çил вĕрет;
Пĕлĕчĕ шăвать,
Хуп-хура пĕлĕт.

Курăнмасть унта
Çут хĕвел çути.

Сĕм-тĕттĕм çĕрте
Тĕтресем витĕр
Хура каç анчах
Хуралса тăрать.

Курăнмасть унта
Çутă кун çути.

(*К. В. Иванов*. Çырнисен пуххи, 81 стр.).

Реакци тапхăрĕнче ирсĕр вăйсем пуçĕсене çĕкленĕ. Патша правительствин реакциллĕ политики тата та тискерленнĕ: вăл урса кайсах шовинистла шухăшсем сарнă, вак халăхсене, ирĕксĕрех «вырăслатас» шутпа, пушшех те хытă хĕсĕрленĕ.

Паллах, ку политикăпа вырăс халăхĕ килĕшмен, вырăс халăхĕ ытти халăхсемпе пуринпе те туслă пулма тăрăшнă. К. В. Иванов вырăссем чăваш ачисене «ырă

сунса вĕрентме илни» çинчен калать (264 стр.), çав вăхăтрах вăл, самана улшăнни çинчен асăрхаттарса, тăван халăхăн иртнĕ йывăр пурнăçĕ çинчен шухăшласа, чăвашсем пирки: «Е вырăса ерĕччĕç, пĕрерĕнех пĕтĕччĕç», тет (266 стр.). Пирĕн шутпа, К. В. Иванов кунта патша правительствин ытти халăхсене ирĕксĕрлесе «вырăслантарас» шовинистла политики çинчен çырнă. Паллах, çырма вăл патша йĕркине хаяр айăпласа, унăн политикин ирсĕр меслечĕсене тăрă шыв çине кăларса çырайман,— çапах та поэт хăйĕн сăввине çырнă чухне патша влаçĕн ытти халăхсене вăйпа вырăслантаракан политикине асра тытнă.

Сăвăра тутарсем çинчен çырни те тутар халăхне тиркесе çырнине пĕлтермест, пачах урăхла: унта, чăннипе илсен, тутар ĕççыннисемпе чăваш ĕççыннисен тăшманĕсем çинчен каланă.

XIX ĕмĕрĕн иккĕмĕш пайĕнче тутар буржуазийĕ экономика тĕлĕшпе чылаях тĕрекленнĕ. Тутар буржуазийĕ ытти тĕрĕк халăхĕсен буржуазийĕсем хушшинче нумай вăйлăрах, агрессиллĕрех пулнă. Вăл тутар ĕççыннийĕсене пусмăрланипех çырлахман, Атăл тăрăхĕнчи ытти халăхсене хĕсĕрлеме те ĕмĕтленнĕ. Анчах Российăра тутар буржуазийĕн вăйлă конкурент пулнă: ăна вырăс буржуазийĕ рынокра ирĕк паман. Рынок вырăс буржуазийĕшĕн çеç мар, тутар буржуазийĕшĕн те национализм шкулĕ пулнă (чăваш национализмĕ те ниçта та мар, шăпах рынокра çуралнă). Тутар реакционерĕсем тутар халăхĕ Христос тĕнне куçса, вырăса тухса каясран хăранă, çавăнпа вĕсем пантюркизм идеологине сарма тытăннă, тутар халăхне Российăран уйăрса тĕрĕк султанĕн империйĕпе çыхăнтарма, унăн хӳрешки тума ĕмĕтленнĕ. Вĕсен пропагандисчĕсем (джадидистсем) хăшпĕр çĕрте чăвашсене те мусульман тĕнне йышăнтарма, Турцие астарса кайма хăтланса пăхнă.

Вĕсен агитацийĕ чăваш хушшинче хăшпĕр таран ăнăçлă пулнă. Патша тарçи-тĕрçисем Христос тĕнне чăваш хушшине ирĕксĕрлесе сарнă пулсан, пупсем чăвашсене, хĕрес чуптутарнă чухне, çав хĕреспе чăваш çамкисене те час-часах шăтарнă пулсан, тепĕр чухне чăвашсене тĕне кĕменшĕн хурăн хулăсемпе те вĕтнĕ пулсан (патша вырăс мар халăхсене рая чукмарпа хăваласа кĕртме хăтланнă!), исламистсем урăхла ĕçленĕ: вĕсем чăваш халăхĕ хушшине çепĕç сăмахпа, чĕкеç пек чĕвĕлти чĕлхепе, халап-юмахпа, сăмах çаптарса пырса кĕнĕ, вĕсене тата тутарпа чăваш чĕлхисем пĕр пекрех пулни те пулăшнă.

Пантюркистсен агитацийĕ 1905—1907 çулсенчи революци хыççăн, реакци тапхăрĕнче, пушшех те вăйланнă. Çакна В. И. Ленин çийĕнчех асăрханă. Вăл, наци ыйтăвне тĕпчесе вĕреннĕ май, панисламистла юхăм «вотяксене, черемиссене тата чăвашсене çавăрса илнине» асăрхаттарнă («Ленинский сборник», XXVIII, 309 стр.). Çав реакциллĕ юхăма хирĕç тутарсен поэчĕ-революционерĕ Габдулла Тукай хĕрӳллĕ сăвăсем çырнă. Сăмахран, вăл пантюркистсен сутăнчăк ĕçĕсене «Каймастпăр» ятлă сăвăра (1907 ç.) хаяр питленĕ, султансен Турцийĕ «пусмăрпа куççуль çĕршывĕ» пулнине кăтартса панă.

Çапла К. В. Иванов «Хальхи самана» сăвăра икĕ йывăр ыйту хускатнă: унта вăл патша правительствин сахал йышлă халăхсене ирĕксĕр «вырăслатас» политики çинчен тата тутар реакционерĕсен пантюркистла пропаганди çинчен çырнă. Паллах, яр уççăн çырайман, çапах та вăл çырнисене урăхла ăнланма май çук: поэт-демократ шухăшĕсем ун чухнехи историллĕ событисемпе çыхăнса тăнă, вĕсем çав событисенчен килнĕ, вĕсен витĕмĕпе йĕркеленнĕ.

К. В. Иванов «ырă чăваш» тесе И. Я. Яковлева калать. Çапла вара, «Хальхи самана» сăвăра, Чĕмпĕрти чăваш шкулĕ хырĕх çул тултарнă тĕле çырнăскерĕнче, И. Я. Яковлевăн чăваш халăхĕшĕн тунă усăллă ĕçĕсене пысăк хак пана. Поэт тата унăн ырă ĕçĕсем çинчен тăван халăха каласа пама кирлине те асăрхаттарнă:

Çав ĕçсене кам турĕ,
Çак таранччен тăрăшрĕ?
Çак таранччен тарăхса,
Чăвашсемшĕн тăрăшса
Кун-çулĕнче курнине,
Шухăшпала шурнине
Кам каласа парĕ-ши?
Кам ырă ят сарĕ-ши?

* * *

«Хальхи самана» сăвăра К. В. Иванов [illegible] тепĕр хут хускатнă (малтан ăна вăл «Вăр[illegible] нăр!» юрăра хускатнăччĕ). Ачине Чĕмпĕр [illegible] паракан чăваш акă мĕнле сăмах çаптарать:

Ĕлĕкчĕ вăл, ĕлĕкчĕ,
Урăх тĕслĕ ĕмĕрччĕ.
Тырă-пулă пит пулнă,
Тырă акма çĕр пулнă.

Çак «ĕлĕк» чăвашĕ, мăк сухал, пĕр-пĕр [illegible] куçса пынă çĕрте, пурăннă пулмалла. Тепĕр [illegible] пек «ĕлĕк» çыннисем тĕнчере яланах пулнă, [illegible] пек экземплярсене, тепле пулин те, хăшпĕр [illegible] пулма пулать-ха. Анчах К. В. Иванов хăйĕн [illegible] «ĕлĕк» чăвашĕсен шухăшне мар, 1905—1907 [illegible] çĕршĕн кĕрешĕве çĕкленнĕ хресченсен шухăш[illegible]са панă:

Çитменнине çын çине
Çитмен пурнăç çитрĕ çав
Йывăр кунсем килчĕçĕ,
Выçлăх çулсем çитрĕçĕ.
Çĕрĕ тăвăр, тыр ӳсмест,
Тăранма та çитеймест

«Хальхи самана» сăвва çырниччен пĕр çул [illegible] (1907 çулхи декабрĕн 30-мĕшĕнче) «Выçă [illegible]сем» юмахра выçă пурнăç çинчен Константин [illegible] çакăн пек каласа панă:

Пурăнаттăм пит аван,
Курайманччĕ выç куна,
Анчах, тăванăм, паян
Апат лекни çăварна?
Ларса хырăм тăранмасть,
Мĕнле шухăш шухăшлан?
Ĕç шырарăн — тупăнмасть,
Ăçта каяс тен паян?
— Илĕп çĕçĕ, пурттăма,
Чĕнĕп пĕрер юлташа,
Кайăп юта, вăрлама...
Ан асăнăр чăваша.

(*К. В. Иванов.* Çырнисен пуххи, [illegible]

Çак икĕ произведенирен илнĕ тĕслĕхсенче [illegible] хĕсĕкки, тырă пулманни, халăх выçă ларни [illegible] мар, чăваш çĕршывне капитализм пырса [illegible] çырни те курăнать. Выçă çын ĕç шыраса [illegible] тупаймасть,— юлашкинчен вара, ним тăва[illegible] кайма ĕмĕтленет... Калама канас: юта кайма! [illegible] пур-çук çĕре, кил-çурта, ялйыша, тăвансене, [illegible] пăрахса кайнине, ютра хырăма тăрантарас, [illegible] тумтире саплас тесе хура тар юхтарса, [illegible] ĕçленине пĕлтернĕ. Ку тата çакна та пĕлтерн[illegible] лăхĕнчен тухса, хула шавне, капиталистла [illegible] майкăчне лекнĕ хапрăк-савăт çыннисем хуш[illegible] кĕнĕ çын урăхла пурăнма тытăннă, пур йыш[illegible] хирĕç те кĕрешес çул çине тухнă.

Патша правительстви 1861 çулхи февралĕн [illegible]че хресченсене мĕн тери хытă улталанине, [illegible] сене чĕрçилам касса илнине К. В. Иванов [illegible] нă, терĕмĕр. Анчах Константин Иванов [illegible] пĕччен пулман: çĕр ыйтăвĕ вăл тапхăрта [illegible]

...рисене те хытă хумхантарнă. Чăваш халăхĕ ...рани çинчен М. Ф. Федоров «Арçури» халап... ...тах çырнă, ун хыççăн, 1906—1907 çулсенче, ... — Тайăр Тимкки, Г. А. Кореньков, Ф. Ани... Ф. Акимов тата ыттисем те çырнă. Ун чухне ...ене, çав шутра — Чăваш çĕршывне те выçлăх ...ех тăнă. Выçлăх çулсене эпир революциччен... ...поэт сăввисенче тенĕпе пĕрех куратпăр. Анчах ... нихăш поэт та Константин Ивановпа Тайăр ... хăюллă лартман, вĕсем иккĕшĕ те выçă ...мансене хирĕç вăрçма чĕннĕ:

...Тапран эс, вăрçма, выçă халăх!
(*К. Иванов*)

Тĕрлĕ харам пырсене
Ēисе çинчен пăрахар!
(*Тайăр Тимкки*).

* * *

...тин Иванов поэт-демократ пулнă; вăл, чăваш ...рин революцилле юхăмĕн пуçĕнче тăман пулин ...кăмпа тачă çыхăнса тăнă. Чăвашсен 1905— ...чи демократиллĕ писателĕсемпе революциллĕ ... пурте «Хыпар» хаçат ĕçне хутшăнса ĕçле... ...ра пĕрлешсе тăнă. Хыпарçăсем хушшинче ... кăна курмастпăр-ши! Вĕсем хушшинче хастар ...нов (Тайăр Тимкки), Н. И. Полоруссов (Ше...) ... Ф. Акимов, Г. А Кореньков, С. С. Сорокин ...сем Çеркей), Т. А. Абрамов, Д. А. Демидов ..., А. В. Васильева (Ваççа Аниççи), Ф Н. Нико...ргеев) тата ыттисем те.

...тин Иванов ятне эпир «Хыпарта» тĕл пул... Мĕншĕн? Вăл «Хыпар» çул-йĕрĕпе, шухăшĕпе ...ши? Е мĕнле те пулин урăх сăлтавпа хăйĕн ...йĕсене хаçата ярса паман-ши? Анчах çакă ... В. Иванов «Хыпар» тухса тăнă тапхăрта рево... шухăш-кăмăлпа пурăннă, çакна унăн «Вăранăр, ... сăвви те лайăх кăтартса парать. Хăшпĕр ... Иванов вăл сăвва пичетлемен, çавăнпа та ...ăш-кăмăлĕ çинчен каланă чухне «Вăранăр, тап... ...вва асăнни вырăнсăр, теççĕ. Кун пек калакан... та килĕшме çук, мĕншĕн тесен çав сăвă ...тин Иванов ун чухне тăван халăхран аякра ..., халăх шухăш-кăмăлĕпе, ĕмĕчĕпе пурăннине ... парать. К. В. Иванов хресченсене мĕн кирлине ... илнĕ: хресченсем çĕрсĕр аптранă, вĕсене çĕр ...уннă.

1907 çулсенчи революциллĕ событисем чăваш ...массисене çĕклентерсе янă вăхăтрах, унăн ин...ийĕн малта пыракан çыннисене те, çав шутра ... çамрăксене те хавхалантарса янă. Хусанти, ... тата ытти хуласенчи чăваш вĕренекенĕсем, ...правительствин халăха вĕрентес ĕçри киревсĕр ... хирĕç пырса, пĕтĕм Российăри студентсен ...утшăннă. Ку юхăма Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче ...нсем те тĕрлĕ требованисемпе тухнă. Вĕсем ... Константин Ивановпа Николай Шупуçынни ... Çапла Константин Ивановăн сăмахĕпе ĕçĕ ...тăман: сăввинче выçă халăха тапранма, вăрç... пулсан, вĕренекенсем пăлханма тытăнсан— ...мне пĕрле çĕкленет, кайран вара вĕсемпе пĕр...ратан тухса ӳкет.

... вăл 1907 çулта пулнă.

* * *

...тин Васильевич Иванов нумай вуланă, нумай ... çын пулнă. Вăл пуринчен ытла литературăна ...нĕ. Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче унпа пĕрле ...çынсем хăйсен асаилĕвĕсенче К. В. Иванов ... çак писателĕсен произведенийĕсене юратса асăнаççĕ: А. С. Пушкин, А. В. Кольцов, М. Ю. Лермонтов, Н. В. Гоголь, А. К. Толстой, А. Н. Майков, Н. П. Огарев, Н. А. Некрасов, И. С. Тургенев, С. Т. Аксаков, Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, А. С. Серафимович тата ыт. те. Чăвашсен паллă писательници М. Д. Трубина Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче вĕренекенсем, çав шутра К. В. Иванов та, Н. Г. Чернышевскин «Мĕн тумалла?» романне вуланине асăнать.

К. В. Иванов хăй кăмăлланă, юратнă вырăс поэчĕсен произведенийĕсене чăвашла куçарнă. М. Ю. Лермонтов, А. В. Кольцов, Н. П. Огарев, Н. А. Некрасов, А. Н. Майков,— акă камсене ытларах кăмăлланă пирĕн поэт! Пĕрисен тарăн шухăшĕ, ăсĕ, философийĕ килĕшнĕ ăна, теприсен ăсталăхĕ, пултарулăхĕ тĕлĕнтермеллипех тĕлĕнтернĕ. Аслă поэтсенчен вăл çыру ăсталăхне вĕреннĕ, вĕсен кĕнекисене вуласа ăс-пуçне аталантарнă.

Константин Иванов ытти çĕршыв писателĕсен произведенийĕсене те тăрăшса вуланă (вĕсем шутĕнче — И.-В. Гёте, Г. Гейне, В. Гюго, Жюль Верн, Майн Рид тата ыт. те).

Тĕнчери прогрессивлă литературăран, вырăссен классикла литературинчен чăваш классикĕ прогрессивлă шухăшсене вĕренсе ăса илнĕ, этем çине гуманистла пăхма вĕреннĕ.

Этеме мухтас чаплă шухăш авалхи Греци литературинчех пулнă. Сăмахран, хальхи ĕмĕр пуçланиччен авалхи Грецире пурăннă аслă драматургăн Софоколăн «Антигона» ятлă трагедийĕнче Фив хулинчи хор этеме çакăн пек мухтаса юрлать:

В мире много сил великих,
Но сильнее человека
Нет в природе ничего.
Мчится он, непобедимый,
По волнам седого моря,
Сквозь ревущий ураган.

(«Хрестоматия по античной литературе. Греческая литература», том I, изд. 6-е, Госуд. учпедгиз, 1958 г. стр. 233).

Пирĕн аслă поэт К. В. Иванов Софокол произведенийĕсене вуласа курнă-и — курман-и, анчах пĕтĕм тĕнчери прогрессивлă литературăн гуманистла шухăшне тĕрес ăнланса чăваш литературине кĕртнĕ.

Тата çакă та паллă: вырăссен К. В. Иванов юратнă поэчĕсенчен пĕри — Алексей Васильевич Кольцов та этеме пысăка хурса мухтанă. Сăмахран, «Человек» ятлă сăвăра вăл акă мĕн çырнă:

Все творенья в божьем мире
Так прекрасны, хороши!
Но прекрасней человека
Ничего нет на земли!

(*А. В. Кольцов*. Сочинения в двух томах, том первый. Изд. «Советская Россия», 1958 г., стр. 132).

А. В. Кольцовăн сăввисене вуланă чухне Константин Иванов «Этем» сăввăн çак йĕркисене асăрхамасăр иртме пултарайман. Вырăс поэчĕ каланă тăрăх, этем пек илемли çĕр çинче урăх ним те çук.

XIX ĕмĕрĕн 70—80-мĕш çулесенче ĕçлесе пурăннă С. Я. Надсон поэтăн (1862—18) «Идеал» ятлă сăввинче (1878 ç.) этеме çакăн пек мухтаса çырнă:

Не говори, что жизнь — игрушка
В руках бессмысленной судьбы,
Беспечной глупости пирушка
И яд сомнений и борьбы.
Нет, жизнь — разумное стремленье
Туда, где вечный свет горит,
Где человек, венец творенья,
Над миром высоко царит.

(*С. Я. Надсон*. Стихотворения. Библиотека поэта. Малая серия, изд. третье 1957. стр. 50)

Я. С. Надсон «По следам Диогена» ятлă сăввинче «Эпĕ пур çĕрте те этеме шырарăм» («Я повсюду искал человека»), тесе çырнă. (Çавăнтах, 74 стр.).

Халĕ ĕнтĕ К. В. Ивановăн пуриншĕн те паллă сăмахĕсене аса илер:

Çакă çутă тĕнчере
Вăйли çук та этемрен:
Шывсем çинче, çĕр çинче
Хуçа пулса вăл тăрать.

Тĕнче литературипе вырăс литературинчен эпир илсе кăтартнă тĕслĕхсем К. В Ивановăн пултарулăхне, унăн ăслăлăхне, литература историйĕнчи пĕлтерĕшне ним чухлĕ те чакармаççĕ, пачах урăхла — вĕсем пирĕн аслă поэт хăй вăхăтĕнче прогрессивлă идейăсен çÿллĕшĕнче тăма тăрăшнине, гуманизм идейисене ăса илсе тĕрĕс ăнланнине кăтартса параççĕ. Çав чаплă идейăсене вăл чăваш халăхĕ хушшине сарнă.

Паллах, Константин Иванов гуманизмĕ абстрактлă-рах гуманизм, вăл этем çинчен пĕтĕмĕшлерех калать; çапах та этеме, унăн тивĕçне, ырă шухăшне, çутă ĕмĕт-не мухтани чаплă гуманизм пулнă.

Кун пек гуманизм Ивановчченех пулнă. Пирĕн поэт çав чăн-чăн гуманизма чи çывăх, чи тăван шухăш выраннe хурса йышăннă. Гуманизм ăна хавхалантара-кан вăй пулнă: вăл поэта çунат панă, çĕкленĕ, çÿлелле вĕçтернĕ, малалла чĕннĕ.

Ĕлĕк-авал, вăтам ĕмĕрсенче, гуманизм хăйĕн ялавне турă вĕрентĕвне, теологие хирĕç çĕкленĕ, анчах ун чухнехи гуманизм халăхран инçетре тăнă. Вăтам ĕмĕр-ти гуманизм чиркÿ авторитетне хавшатнипех çырла-хасшăн пулнă, унтан малалла каяйман. Буржуалла гуманистсем, хăйсен вăхăтĕнчи буржуалла «Ирĕклĕх», «Танлăх», «Тăванлăх» лозунгсене çĕкленĕ, феодализм йĕркисене, пуп-таврашсене хирĕç тухнă пулин те вĕçне çити çирĕп пырайман: вĕсен тĕллевĕсене, шухăшĕсене, ĕмĕчĕсене буржуалла клаcлăх картлаcа, хĕссе тăнă*.

Константин Ивановăн «Нарспи» поэмăри тĕп шухăшĕ çакăн пек пулнă: турă мар, этем тĕнчере — чи вăйли. Поэт хăйĕн тĕллевĕсене халăх кĕрешĕвĕпе çыхăнтарнă. Çав кĕрешÿре вăл этем вăйне, халăх вăйне курнă. Ку вăл — 1905—1907 çулсенчи революци пулнă. Çакна пирĕн хăшпĕр критиксем çаплах ăнланса илеймеççĕ, çавăнпа та Иванов идеологийĕ, гуманизмĕ пирки тем те пĕр калаcа тултараççĕ, элек урапи çине ларса [illegible] нех çитеççĕ.

Константин Иванов хăйĕн этеме мухтакан [illegible] каланă вăхăтра Максим Горький сăмахĕсене [illegible] йăри пĕрремĕш революци юррисене те илтнĕ, [illegible] мар, хăйĕн шухăш-кăмăлне революци саман[illegible] тарнă. Унăн гуманизмĕ революцилле кĕрешÿ [illegible] тухнă гуманизм пулнă. Анчах вăл социализмла [illegible] патне çитеймен.

Социализмла гуманизм — пролетариат [illegible] çуралнă гуманизм. Вăл — пролетариатăн [illegible] шĕвĕпе тачăран та тачă çыхăнса тăрать, [illegible] шăн, çынна çын эксплуатацилессине пĕтерекен [illegible] шăн, ĕçлеве çын чысĕ, чапĕ тăвакан, юлташ[illegible] лăха, пĕр-пĕрне тăванла пулăшассине тĕпе хур[illegible] кан обществăшăн кĕрешекен гуманизм. Вăл [illegible] ла, социализмла гуманизм.

Ирĕке тухнă совет çынни çут тĕнчене хăй[illegible] рать: вăл вăйлă юханшывсене пĕвелет, юх[illegible] сене улăштарать, тепĕр майлă çавăрса яра[illegible] хывать, пĕлĕте çĕкленет, уйăх çине çитет, [illegible] çинче, çĕр çинче улăпла электростанцисем т[illegible] хирсене шăварать, симĕс тум тăхăнтартса [illegible] кÿрет... Совет литератури, вырăссен класси[illegible] турин, пĕтĕм тĕнчери классикла литературăн [illegible] цийĕсене аталантарса, пуянлатса, марксистла [illegible] тĕпе хурса, социализмла, коммунизмла гума[illegible] таруллăн аталантарать, коммунизм т[illegible] пĕтĕм тĕнчери мире, демократие, пуласлăх[illegible] этеме мухтать.

Советла, социализмла гуманизм принцип[illegible] халăхĕсен туслăхĕнче, кулленхи ĕçĕнче [illegible] пыраççĕ. Совет çыннисем халăхсен туслăхĕнче [illegible] пысăк вăй пулнине лайăх ăнланаççĕ, çавăнпа [illegible] шăрçине сыхланă пек сыхлаççĕ.

* * *

К. В. Ивановăн истори тĕлĕшĕнчи шухăш[illegible] сăмахпа хаклас пулсан, çакăн пек калас [illegible] стантин Иванов — чи малтан поэт, художник, [illegible] истори ыйтăвĕсемпе те пайтах интересленнĕ, [illegible] сене хăйĕн произведенийĕсенче хускатнă. К. Иванов историк пулман, çапах та вăл çакăн [illegible] ыйтусене: Иван Грозный самани, Грозный [illegible] историри вырăнĕ, 1861 çулхи реформа, 1905—[illegible] сенчи халăх кĕрешĕвĕ тата ыттисене те тĕрĕ[illegible]

Чи пахи тата çакă: Константин Ивановăн [illegible] чествине халăх шухăш-кăмăлĕ витĕр витнĕ; [illegible] низмĕ халăха çывăх гуманизм, вăл чăваш [illegible] халантарнă, малалла чĕннĕ, хăйĕн тивĕçне [illegible] вĕрентнĕ.

Константин Иванов таланчĕпе ăсĕ вăл истори[illegible] сене мĕнле лартса ăнланнинче те яр уççăн [illegible] тăрать,— патша саманинчи тĕттĕм каççене [illegible] çурать.

Аслă поэтăн пултарулăхĕ кивелмест, халĕ [illegible] унăн чĕринче, ăсĕнче пурăнать, малашне [illegible] ылтăнăн-кĕмĕлĕн ялкăшса тăрĕ!

---

* Сăмахран, буржуалла «ирĕклĕх» историре мĕнле улшăнса пыни çинчен Францири паллă марксист-коммунист Роже Гароди çакăн пек çырать:

«Буржуазная свобода, которая была в XVIII веке оружием борьбы против феодальных сервитутов, стала в XIX веке оружием борьбы против пролетариата.

Во имя «свободы» буржуазия в 1841 году выступает против закона о детском труде на заводах; во имя «свободы» после июня 1848 года реакция ликвидировала ограничение рабочего дня; любой закон, регламентирующий или ограничивающий произвол предпринимателей, рассматривается буржуазией как посягательство на «свободу». Свобода, гарантированная буржуазным государством, есть свобода сильного (то есть того, кто владеет средствами производства) эксплуатировать и подавлять слабого (то есть того, кто ничего не может продать, кроме рабочей силы)». (Роже Гароди. Марксистский гуманизм. Изд-во иностранной литературы. Москва, 1959. 209—210 стр.).